

muž zvolil dle matčiny podoby, a konečně matka, která ho opět přijme. Starý muž však už nadarmo usiluje o lásku, jákou ho kdysi obdarila matka, čeká ho jen náruč třetí sudičky, mlčenlivé bohyně smrti.

DOSTOJEVSKIJ A OTCOVRAŽDA

U bohaté osobnosti Dostojevského by bylo možno rozpoznat číverou fasádu: básníka...neurotika...etiky...hříšníka. Jak se vyznat v této matoucí složitosti?

Pokud jde o básníka, je pochyb nejméně, má své místo nepřilís daleko za Shakespearem. Bratři Karamazovi jsou největším románem, jaký kdy byl napsán, epizoda o Velikém inkvizitorovi je jedním z vrcholných výkonů světové literatury, který lze sotva přecenit. Bohužel, před problémem básníka musí analyzovat kapitulovat.

Nejnapadnutelnější je Dostojevskij. Chce-li ho někdo stavět vysoko jako mravního člověka s odůvodněním, že nejvyššího stupně mravnosti dosáhne jen ten, kdo prošel nehlubší hříšností, přenáší se přitom přes jeden problém. Mravný je ten, kdo reaguje už na pokusech pocíťované ve svém nitru, aniž mu povolí. Kdo střídavě hřeší a pak si ve svém pokání vytyčuje vysoké mravní požadavky, vystavuje se více, než si problém přilís usnadňuje. Nedokázal to, co je na mravnosti podstatné, něco si odepřít, neboť mravný způsob života je záležitostí praktického lidského zájmu. Připomíná ony barbary z doby stěhování národů, kteří vraždí a číní za to pokání, přičemž se pokání stává přímo technikou umožňující vraždu. Ani Ivan Hrozný si nepočíná jinak; takové vyrovnání se s mravností je dokonce rysem typický ruským. Konečný výsledek Dostojevského mravního zápasu není také nijak slavný. Po nejprudších bojích, aby smířil pudové nároky jednotlivce s požadavky lidské společnosti, zakotví zpátečnický v podrobení se světské i duchovní autoritě, v respektu před carem a křesťanským Bohem a v úzkoprsém ruském nacionalismu — stanovisko, k němuž nepatrnější duchové dospěli s menší námahou. Zde je slabý bod této velké

osobnosti. Dostojevskij propásl příležitost stát se učitelem a osvoboditelem lidstva, přidružil se k jeho zářným děkům; budoucí lidská kultura mu bude mít za máloco děkovat. Dá se pravděpodobně ukázat, že k takovému ztroškotání byl odsouzen svou neurozou. Podle výše je ho inteligence a síly jeho lásky k lidem mu byla otevřena jiná, apoštolská životní dráha.

Posuzování Dostojevského jako „hrášníka“ nebo zločince vyvolá prudký odpor, který nemusí mít základy zrovna v šosáckém nazírání na zločince. Skutečný motiv si brzy uvědomíme; pro zločince jsou podstatné dva rysy, bezmezný egotismus a silná destruktivní tendence jejich společným znakem a předpokladem pro jejich projevy je necitelnost, nedostatek afektivního hodnotení (lidských) objektů. Připomeneme si hned, jak protiklad k tomu nacházíme u Dostojevského, jeho velkou potřebu lásky a jeho ohromnou schopnost k ní, která vyúsťuje dokonce i v projevy nadměrné dobroty, tak že miluje a pomáhá i tam, kde měl právo k nenávisli a pomstě, např. ve vztahu ke své první ženě a jejím milencům. Musíme si pak položit otázku, odkud se vůbec bere pokušení přirazovat Dostojevského k zločincům. Odpověď: Na existenci takových sklonů v jeho nitru, poukazuje tematická volba básnickova, která dává násilnickým, vražednickým, egotickým charakterům přednost před všemi ostatními, dále pak některá fakta z jeho života, jako jeho hrášková vášeň, možná i sexuální zneužití nezralého děvčete (Priznání). Rozpor se vyřeší, uvede-

1 [Freud zde — jako i jinde — vědomě používá slova kultura místo „civilizace, jak říkájí ostatní“ (35, přednáška k úvodu do psychoanalýzy Praha 1969, 479); viz jeho definice v *Budoucnosti jedné iluze*, 276, a *Nezkušenosti v kultuře*, 336. Anglické a francouzské překlady používají vesměs převodu dle smyslu — např. u posledně jmenovaného titulu *Civilization and Its Discontents*, resp. *Malaise dans la civilisation*]

2 [„Priznáním“ je snad míněna posthumně uveřejněná kapitola z *Běsů* tzv. „Stavrogina z povědí“, v níž se objevuje motiv zneužití děvčátka. Viz diskusi o tom v knize [R. Fülöp-Müller — F. Eckstein] *Der unbekannteste Dostojewski* (1926). — Stefan Zweig: „Nezastavuje se před hrázením měšťácké morálky a nikdo nemůže přesně říci, jak dalece ve svém životě překročil juristickou hranici, jak mnoho ze zločinných instinktů jeho hrdinů se u něho samého stalo činem.“ (*Drei Meister*, 1920). O intimních vztazích mezi Dostojevského postavami a jeho vlastními zážitky viz vý- vodu René Fülöpa-Müllera v úvodní pasáži knihy [R. Fülöp-Müller — F. Eckstein, ed.] *Dostojewski am Rouletté*, 1925, které navazují na Nikolaje Strachova [Über *Dostojewski Leben und literarische Tätigkeit*, in: F. M. Dostojewskis *Literarische Schriften*, München 1921].

me-li si, že velmi silný destruktivní pud Dostojevského, který by z něho byl snadno učinil zločince, je v životě zaměřen hlavně proti vlastní osobě (dovnitř místo navenek) a projevuje se jako masochismus a pocit viny. Jeho osobnost si i tak uchovávala dost sadistických rysů, které se projevují v jeho dráždivosti, trapčství a nesnášenlivosti i vůči milovaným osobám a jsou patrné i ve způsobu, jakým zachází jako autor se svými čtenáři, tedy v drobných věcech, sadišta navenek, ve větších sadišta dovnitř, a tudíž masochista, to znamená nejměkčí, nejdobrotivější k pomoci nejochojnější člověk.

Ze složitě osobnosti Dostojevského jsme vyzvedli tři faktory, jeden kvantitativní a dva kvalitativní: mimofád- neouintenzivní, eho-faktivity, perverzní pudovou konstituci, která z něho musela udělat sadomasochistu nebo zločince, a neanalyzovatelné, umělecké nadání. Tento celek by mohl docela dobře existovat i bez neurozů; vyskytují se přece i neneurotičtí úplní masochisté. Podle poměru sil mezi pudovými nároky a proti nim stojícími zábranami (plus existující sublimační cesty) by bylo i pak nutno Dostojevského klasifikovat jako takzvaný „pudový charakter“. Situace je však zřejmá: spolu- přítomnost neurozů, která by nemusela být, jak jsme řekli, za těchto podmínek nevyhnutelná, ale která se nicméně vyvíjí tím spíše, čím vydatnější jsou ego-tem- plikace, které lámu zvládat. Neuroza je přece jenom známkou toho, že se danému lá taková syntéza nepoda- řila, že při takovém pokusu pozbylo své jednotnosti.

Cím je tu tedy neuroza v přisném slova smyslu pro- kázána? Dostojevskij označoval sám sebe jako epilep- tika a platil za něho i pro ostatní na základě svých těž- kých záchvatů, spojených se ztrátou vědomí, svalovými křečemi a následným rozlazením. Nuže, je nanejvýš pravděpodobné, že tato takzvaná epilepsie byla jen symptomem jeho neurozů, která by tudíž musela být klasifikována jako hysteropilepsie, to znamená jako těžká hysterie. Plně jistoty nelze dosáhnout ze dvou dů- vodů, za prvé proto, že anamnestické údaje o Dostojev- ského takzvané epilepsii jsou nedostatečné a nespoleh- livé, za druhé proto, že pojetí chorobných stavů spoje- ných s epileptoidními záchvaty není dost ujasněno.

Nejdříve k druhému bodu. Je zbytečné opakovat tu celou patologii epilepsie, z níž konec konců nic rozho-

dujícího nevyplývá, lze však nicméně říci: onen starý *morbos sacer*, tajemně hrůzná nemoc se svými nevyppročitelnými, zdánlivě nevyprovokovanými záchvaty křečičí, s charakterovou změnou ve směru dráždivosti a agresivity a s postupným ochabnutím veškeré duševní činnosti, vystává pořád ještě jako zdánlivá klinická jednotka. Tento obraz se však na všech koncích rozplývá do neurčita. Brutálně propukající záchvaty, s pokroumáním jazyka a s pomočením, vytvářející svým nahromaděním životu nebezpečný *status epilepticus*, kterým s sebou nese těžké sebepoškození, mohou být přece ze slabeny v krátké absenci, v pouhé rychle pomíjející stavě vy závratí, mohou být nahrazeny krátkodobými stavy v nichž nemocný dělá jakoby pod vladou nevědomí ne co, co je mu cizí. I když jsou neurčitelným způsobem podmíněny čistě tělesné, může být nicméně jejich první vznik vyvolán vlivem čistě duševním (úlekem), nebo se mohou pak dále objevovat jako reakce na duševní rozrušení. Ať je úbytek intelektuálních schopností pro převážnou většinu případů sebecharakterističtější, je nicméně znám přinejmenším jeden případ, v němž onemocnění nebylo s to narušit vrcholnou intelektuální výkonnost (Helmholtz). (Jiné případy, o nichž bylo tvrzeno totéž, jsou nejisté nebo se na ně vztahují tytéž pochyby jako na Dostojevského samotného.) Osoby postižené epilepsií mohou působit dojmem *tuhosti*, *zaraze* nebo *vývolje*, zrovna tak jako tato nemoc často provází nejzřejmější *slabomyšlnost* a největší *mozkové defekty* i když ne jako nutná součást patologického obrazu; tyto záchvaty se však vyskytují se všemi svými variacemi i u jiných osob, u kterých lze konstatovat plnou duševní výkonnost a spíše nadměrnou, většinou nedostatečně ovládanou afektivitu. Zádny div, že se za těchto okolností pokládá za nemožné držet se pojetí „epilepsie“ jako nedílné klinické jednotky.³ Zdá se, že to, co se projevuje v těchto shodně utvářených symptomech, vyžaduje pojetí funkcí, jako by byl předem organicky dán určitý mechanismus abnormálního pudového svodu a ten by pak byl používán za okolností navzájem zcela rozdílných, jak při poruchách mozkové činnosti následkem těžkého tkáňového nebo toxického onemocnění, tak

3 [Toto tvrzení neodpovídá zjištěním, moderní medicíny.]

při nedostatečném ovládní psychické ekonomie, když uvolnění duševní energie podléhá krizovým výkyvům. Za touto dichotomií tušíme v základě totožnost určitého mechanismu pudového svodu. Ten nemůže být příliš vzdálen ani procesům sexuálnímu, podmiňovaným v podstatě toxicky; už nejstarší lékaři označovali kolitus jako *malou epilepsii*, a rozpoznávali tudíž v sexuálnímu aktu mírnění a adaptaci epileptického svodu podráždění. „Epileptickou reakcí“, jak lze nazvat tento společný pochod, využívá nepochybně i neuroza, jejíž podstata spočívá v tom, že ona kvantita vzruchů, s nimiž se není to vypořádat psychicky, likviduje cestou somatickou. *Epileptický záchvat* stává se tak *symptomem hysterie* a ta si ho adaptuje a modifikuje, podobně jako se to děje při normálním sexuálnímu vybití. Je tedy zcela správné, když se rozlišuje mezi epilepsií organickou a „afektní“. Praktický význam je tento: kdo má první z nich, vtipi mozkovým onemocněním, kdo má druhou, je neurotik. V prvním případě je duševní život postižen určitou poruchou přicházející zvenčí a jemu cizí, v druhém případě je tato porucha výrazem duševního života, samotného.

Je svrchovaně pravděpodobné, že Dostojevského epilepsie patří k onomu druhému druhu. Přísně dokázat to nelze, neboť bychom museli být s to vřadit první výkyt a pozdější výkyvy záchvatů do souvislosti jeho duševního života, a na to víme příliš málo. Samotné popisy záchvatů nám nic neřeknou, informace o vztazích mezi záchvaty a prožitky jsou nedostatečné a často si odporují. Nejpravděpodobnější je předpoklad, že záchvaty sahají daleko zpátky do Dostojevského dětství, že byly zprvu zastupovány *mírnějšími symptomy a teprve po určitém průžitku v osmnácti letech, po otcově zavraždění, nabývaly epileptické formy*. Bylo by to velmi

1 Srv. k tomu stať *Dostojevskis Heilige Krankheit* [Dostojevského Svátá nemoc] od René Füllpa-Millera ve „Wissen und Leben“ 1924, seš. 19/20. Obzvláštní zájem vzbuzuje sdělení, že se v básnickové útěsně událo „něco hrozného, nezapomenutelného a trýznivého“, v čem by měl být hledán původ prvnických známek jeho choroby (Suvorin v článku v „Novoje vremja“ 1881, podle citátu v úvodu ke knize *Dostojevskij u rukety*, str. XLV). Dále Orest Miller [ve stati *Zur Lebensgeschichte Dostojewskis* ve svazku] *Dostojevskis autobiographische Schriften* [München 1921]: „K nemocí Fjodora Michajloviče se váže ještě jedno zvláštní sdělení, které se týká jeho nejranějšího mládí a spojuje nemoc s jistým tra-

charakteristické, kdyby se potvrdilo, že během třetího pobytu na Sibíři zcela přestaly, ale jiné úda-
tomu odporují.⁵ Zeela zachvilnou vztah mezi ocováním
v Bratřích Karamazovových a osudem Dostojevského
otce byl napadný nejenom životopisci a podniteli
k poukazu na „jistý moderní psychologický směr“. Ps-
choanalytické nazírání, neboť to je zde míněno, je v po-
kušeni spatřovat v této události nejtěžší trauma a v Do-
stojevského reakci na ně stěžejní bod jeho neurozy.

Jestliže se však pokusím toto pojetí psychoanalytic-
zdůvodnit, musím se obávat, že zůstanu nesrozumiteln
všem těm, kdo nejsou obeznámeni s naukami psycho-
analýzy a s jejím způsobem vyjadřování.

Máme jedno bezpečné východisko. Známe smy-
sl prvních záchvatů Dostojevského v jeho mladých letech
dlouho před propuknutím epilepsie. Tyto záchvaty
měly význam smrti, byly provázeny úzkostí ze smrti
a spočívaly v letargických stavech spánku. Nejprve p-
ho nemoc přepadla jako náhlá, bezdůvodná těžkomyš-
lost, když byl ještě chlapcem; byl to pocit, jak vyprávě-
později svému příteli Solovjovovi, jako by musel jít do
země; a opravdu pak také následoval stav zcela podob-
ný skutečné smrti... Jeho bratr, Andrej sdělil, že Fjo-
dor měl už v mladých letech ve zvyku nechávat před-
usnutím vedle sebe lístek, že se bojí, že by mohl v noci
upadnout do spánku podobného smrti a prostě proto
aby byl pohřben teprve po pěti dnech. (Dostojevský
u rulety, úvod strana LX.)

Známe smysl a záměr takových záchvatů napodobu-
gickým případem v rodinném životě Dostojevského rodičů. Třebaže mi
však tato informace byla úsně sdělena člověkem, který byl k Fjodoru
Michajlovičovi ve velmi blízkém vztahu, nemohu se zde odhodlat, když se
mi odnikud nedostalo žádného potvrzení tohoto vyprávění, abych zm-
něnou výpověď podrobně a přesně reprodukoval (str. 140) Biografick-
bádání a studium neuroz nemohou být za tuto diskretnost zavázán-
vštěkem.

5 Většina zpráv, mezi tím i Dostojevského vlastní informace, tvrdí sp-
še, že nemoc dostala teprve během sibiřského trestaneckého období
svůj definitivní, epileptický charakter. Bohužel máme důvod, abychom
autobiografickým sdělením neurotik nedůvěřovali. Zkušenost ukazuje
že jejich vzpomínka se dopouští všelijakého falšování, jehož účelem by-
vá převrat nějakou nepřijemnou kauzální souvislost. Zdá se nicméně
bezpečně dovrzeno, že pobyt v sibiřské věznicí výrazně změnil i Do-
stojevského zdravotní stav. Srov. Füllöp-Müller: Dostojevského Svatec
nemoc (str. 1186).

ich smrt. Znamenají identifikaci s nějakým mrtvým,
nějakou osobou, která skutečně zemřela, nebo která
ně žije a které počívá přije smrti. Poslední případ je
známější. Záchvat se pak rovná jakémusi pořeštění.
lověk přál někomu druhému smrt, a nyní je právě on
tímto druhým a je sám mrtvý. Zde navazuje psychoana-
lytická teorie tvrzením, že solito druhou osobou je br-
šice zpravidla otec, a že záchvat — označený jako
hysterický — je tudíž sebezpořeháním za přání smrti
nenáviděnému otci.

Otcovražda je podle známého pojetí hlavní a nejstar-
ší zločin lidstva stejně jako jednotivce.⁶ Je v každém
případě hlavním zdrojem viny, nevíme, zda jediným; vý-
zkumy nemohly ještě duševní původ viny a potřeby tre-
nit bezpečně stanovit. Jediný však tento zdroj nemusí
být. Psychologická situace je komplikovaná a vyžaduje
určité objasnění. Vztah chlapce k otci je vztahem, jak
Mkame, ambivalentním. Kromě nenávisť, která by ch-
la otce jako soka odstranit, je pravidelně přítomna i ur-
čitá míra nežných citů vůči nemu. Oba postoje se spo-
lučastní na identifikaci s otcem, chlapec by chtěl být na
místě otce, protože ho obdivuje a chtěl by být jako on
i protože ho chce odstranit. Celý tento vývoj naráží ny-
ní na mocnou překážku. V jistém momentu se dítě naučí
chápat, že pokus odstranit otce jako soka by byl tímto
otcem zrestán kastraci. Z kastrační úzkosti, tudíž v zá-
mu uchování svého mužství, se tedy přání zmocnit se
matky a odstranit otce vzdá. Pokud zůstane uchováno
v nevědomí, tvoří základ pocitu viny. Domníváme se, že
tímto jsme popsali normální pochody, normální osud
takzvaného otdipovského komplexu, musíme ovšem
připojit ještě důležité doplněk.

Další komplikace nastane, jestliže je u dítěte silněji
zastoupen onen konstituční faktor, který označujeme
jako bisexualitu. Potom ohrožení mužství zaujmout spíše
role matky a převzit u otce její roli jakožto objektu lás-
ky. Kastrační úzkost však znemožňuje i toto řešení.
Hoch chápe, že musí podstoupit kastraci i tehdy, když
chce být milován od otce jako žena. Takto propadnou
obě hnutí, nenávisť k otcovi stejně jako zamilovanost do

6 Viz autorovu práci Totem a tabu [GW IX]

o^otec, vy^otěsnění. Určitý psychologický rozdíl spo^oívá v tom, že nenávist k otci je potlačena úzkostí z vnější nebezpečí (kastrace); zamilovanost do otce je však pod-
mána jako pudové nebezpečí vnitřní, které ale v podstatě základem zase v. téměř nebezpečí zevním.

Nenávist k otci se stává nepřijatelnou vlivem úzkos-
ti z otce; kastrace je hrozná jakožto trest a stejně tak i
každá cena za lásku. Z obou faktorů, které vedou k
těsnění nenávisti k otci, musíme onen první, přímou ú-
zkost z otcovy kastrace, označit za normální, patogenní
zesílení přistupuje navíc, jak se zdá, teprve účinke
druhého faktoru, úzkosti ze ženského postoje. Silně
sexuální konstituce stává se tak jednou z podmínek ne-
bo z posilujících momentů neurozy. U Dostojevského
je takovou konstituci jistě nutno předpokládat a proje-
vuje se v existenčně přijatelné formě (latentní homose-
xualita) ve významu mužských přátelství pro jeho živo-
t v jeho neobvykle něžném chování vůči milostrým so-
ukům a v jeho znamenitě pochopení pro situace v
světelně jen vy^otěsněnou homosexualitou, jak ukazují
mnohé příklady z jeho novel.

Jestliže tyto výklady o nenávistných a zamilovaných
postojích vůči otci a o jejich proměnách vlivem kastrac-
ní hrozby připadají čtenáři s psychoanalýzou neobezná-
menému nevkusné a nevěrohodné, lituji toho sice, ale
nemohu na tom nic změnit. Očekával bych dokonce, že
právě u kastračního komplexu si můžeme být jisti, nej-
všobecnějším odmítáním. Mohu však jen ujistit, že
psychoanalytická zkušenost právě tyto vztahy dotvrzu-
je mimo jakoukoli pochybu a nutí nás vidět v nich klíč
ke každé neuroze. Ten musíme vyzkoušet i u takzvané
epilepsie našeho básníka. Takto cizí jsou však našemu
vědomí věci, jimiž je ovládnán náš duševní život nevědo-
mý. Tím, co jsme dosud uvedli, nejsou následky vy^otěs-
nění, kterému podléhá nenávist k otci při oidipovském
komplexu, ještě vyčerpány. Přistupuje k tomu ještě to,
že si identifikace s otcem nakonec přece jenom vy^otrvá
trvalé místo v já. Je přijata do tohoto já, vystupuje
v něm však vůči jeho ostatnímu obsahu jako zvláštní in-
stance. Označujeme ji pak jako Nadjá a připsujeme jí
dědičné rodičovského vlivu, nejzávažnější funkci.

Jestliže byl otec tvrdý, násilnický, krutý, pak Nadjá
tyto vlastnosti od něho přejímá a jeho vztah k já dává

vy^ostát oné pasivitě, která právě měla být vy^otěs-
něná. Nadjá se stalo sadistickým, já se stává masochistic-
kým, v podstatě žensky pasivním. V já vzniká velká
třeba trestu, která zůstává zčásti jako taková uch-
ována pro zásahy osudu, zčásti nachází ukojení v týráni
strany Nadjá (vědomí viny). Každý trest je totiž
podstatě kastrací a jako takový naplněním starého
přívlného postoje vůči otci. Také osud je konečně jen
přízvláštní projekcí otcovy postavy.

Normální pochody při formování svědomí musí vy-
stát podobně jako tyto abnormální pochody, jež jsme
u vy^ořídili. Jejich vzájemné rozhraničení se nám dosud
nepodařilo určit. Je třeba si všimnout, že největší podíl
konečném výsledku je tu připisován pasivní kompo-
nente vy^otěsněné ženskosti. Kromě toho musí hrát jako
koincidenční faktor významnou roli okolnost, jestli otec,
každém případě obávaný, je také ve skutečnosti ob-
vláště brutální. V případě Dostojevského tomu tak je,
i když jeho mimořádného pocitu viny i jeho masochis-
tického způsobu života bude nám poukazem na ob-
vláště silnou feminní komponentu. Dostojevského lze
jako charakterizovat formulí: obvláště silně bisexuálně
paložený člověk, který se dovede s obzvláštní intenzitou
bránit proti závislosti na obzvláště tvrdém otci. Tento
mys bisexualitu připojíme k oněm komponentám jeho
bylosti, které jsme rozpoznali už dříve. Časný symptom
„mrtelých záchvatů“ lze tedy pochopit jako určitou
fáskou identifikaci s otcem, kterou Nadjá připouští ja-
kožto trest. Chtěl jsi zabít otce, abys byl sám otcem!
Mní otcem jsi, ale otcem mrtvým, obvyklý mecha-
nismus hysterických symptomů. A zároveň: nyní tě otec
zabíjí. Pro já je tu symptom smrti fantazijním uspo-
kojením mužského přání a současně uspokojením maso-
chistickým; pro Nadjá je uspokojením potřeby trestat,
tedy uspokojením sadistickým. Obě instance, já i Nadjá,
hrají dále roli otce. — Vcelku se vztah mezi individuem
a otcovským objektem změnil při uchování svého obsa-
hu ve vztah mezi já a Nadjá — je to jakási nová insce-
nace na druhé scéně. Takovému infantilní reakce vyplý-
vajcí z oidipovského komplexu mohou vyhasnout, jest-
liže jim skutečnost neposkytne žádnou další potravu.
Otcův charakter zůstává však stejný, nikoli, lety se
zhoršuje, a tak zůstává uchována i Dostojevského ne-
navist k otci, jeho přání smrti zaměřené proti tomuto

zlému otci. Je ovšem nebezpečné, jestliže skutečnost kovátou vytěsněná přání splní. Fantazie se stala skutečností, všechna obranná opatření jsou nyní zesílena. Právě nabývají Dostojevského záchvaty epileptického charakteru, znamenají jisté pořádkové změny v otcem realizovanou jako trest, staly se však čím hrozným, tak jako sama otcova hrozná smrt. Jaký obsah, zejména sexuální, dostaly k tomu ještě navíc, to nedá odhadnout.

Jedno je pozoruhodné: v autě záchvatu je prožívá jakýsi okamžik nejvyšší blaženosti, v němž může být docela dobře fixován triumf a osvobození při zprávě o otcově smrti, triumf, po němž pak následoval o hroznější trest. Takový sled triumfů a truchlení, slavnostní radosti a truchlení, jsme přisoudili i oněm bratrům pravěké tlupy, kteří ubili otce, a jeho opakování nacházíme v obrádku totemové hostiny. Jestliže je pravda, že Dostojevskij byl na Sibiři prost záchvatů, potvrdilo by to jen, že jeho záchvaty byly jeho trestem. Ne potřeboval je už, když byl potrestán jinak. Toto je však nedokazatelné. Spíše lze touto nezbytností trestu pro Dostojevského duševní ekonomii vysvětlit fakt, že prošel těmito lety bídy a ponižení nezlomen. Dostojevské ho odsouzení jako politického zločince bylo nespravedlivé, musel to také vědět, ale přijal nezasloužený trest od tatčička cara jako náhražku za trest, který si zasloužil jeho hříchy proti skutečnému otci. Místo sebezpotrestání nechal se ztrestat od otcova zástupce. Nahlédáme zde trošku do psychologického ospravedlnění trestů ukázaných společnosti. Je pravda, že velké skupiny zločinců po trestu touží. Jejich Nadjá ho vyžaduje, ušetří s tím nutností uložit iei samo.

Kdo zná složitě významové proměny hysterických symptomů, pochopí, proč se tu vůbec nepokoušíme vyptávat smysl Dostojevského záchvatů, pokud přesahují tento smysl počáteční. Stačí, jestliže smíme předpokládat

7 Viz Totem a tabu. Nejlepší informací o smyslu a obsahu svých záchvatů podává Dostojevskij sám, když sděluje svému příteli Strachovovi, že jeho podřízenost a deprese po epileptickém záchvatu má příčinu v tom, že si připadá jako zločinec a nemůže se zbavit pocitu, že se zatlil nějakou jemu neznámou vinou, že spáchal nějaký velký zločin, který ho tíží (Dostojevského Svazek nemoc, str. 1188). V takových obviněních spatřuje psychoanalýza kus poznání „psychické reality“ a snaží se vědomí s touto neznámou vinou obeznamenit.

že jejich původní smysl zůstal pod všemi pozdějšími navrstveními nezměněný. Lze říci, že Dostojevskij od tlaku svědomí zatříženého úmyslem otcovraždy nepochopil. Tím bylo určeno i jeho chování v dalších jeho oblastech, v nichž je vztah k otci rozhodující, jeho přístup k státní autoritě a k víře v Boha. V první z nich šel k úplné podřízenosti tatčičku carovi, který s ním v jeho času zinscenoval v realitě ještě jednou onu komedii usmrčení, jak mu ji tak často přehrával jeho záchvat. V tomto smyslu nabylo převahy. V náboženské oblasti mu zůstalo svobodné úctě, podle zpráv patrně spolehlivých kollektivních, až do poslední chvíle svého života mezi vírou a ateismem. Jeho velký intelekt mu nedovoloval předstihnout kteroukoli z oněch myšlenkových nesnází, nimž víra vede. Šlo jen o individuální opakování své své historického vývoje, když doufal, že najde východisko a oproštění od viny v ideálu Krista a když chtěl ním svoje utrpení zužitkovat jako něco, co mu dává nárok na křtostvskou roli. Jestliže vcelku se nedokázal upracovat k svobodě a stal se reaktivním, mělo to příčinu v tom, že ona obecně lidská synovská vina, která je základem náboženského citu, u něho dosáhla nadindividuální síly a zůstala dokonce i pro jeho velkou inteligenci nepřekonatelná. Vystavujeme se tu výtku, že opouštíme nestrannost analýzy a Dostojevského podporujeme hodnocení, které je oprávněné jen ze stranické- ho stanoviska určitého světového názoru. Konzervativce by se postavil na stranu Velkého inkvizitora a soudil by o Dostojevském jinak. Tato výtku je oprávněná, k jejímu zmírnění lze jenom říci, že Dostojevského rozhodnutí se jeví jako determinované myšlenkovou zábranou, která byla následkem jeho neurozy.

Je to sotva náhoda, že Dostojevská díla literatury všech věků zpracovávají totéž téma, téma otcovraždy: Sofoklův Král Oidipos, Shakespearův Hamlet a Dostojevského Bratři Karamazovi. Ve všech třech je také odhalen motiv činu, sexuální souperení o ženu. Nejobtívnější ráz má zřejmě zobrazení v onom dramatu, které se přimyká k řecké pověsti. Zde spáchal tento čin ještě hrdina sám. Bez zmírnění a zaslání se však poetické zpracování neobejde. Nahé přiznání otcovražděného úmyslu, jak ho dosahujeme v analýze, se zdá být bez analytické přípravy neúnosné. V řeckém dramatu je

nezbytného oslabení mistrovským způsobem dosažením při uchování skutkové podstaty tím, že nevědomý hrdinův motiv je projikován do reality jako osudová přítomnost, která je jemu samému cizí. Hrdina spáchá svůj neúmyslně a zdánlivě bez vlivu ženy, ale této souvislosti je nicméně učiněno zadost tím, že si matku královny může vybojovat teprve opakovaním tohoto činu, v němž nestvůře symbolizující otce. Když je jeho vina odhálena, učiněna vědomou, nedochází k žádnému pokusu svalit ji se sebe s odvoláním na onu pomocnou konstrukci osudové nutnosti, nýbrž je uznána a potrestána jako plná a vědomá vina, což se musí rozumově uvážlivě nespravedlivě, ale psychologicky je zcela správně vyličení v anglickém dramatu je méně přímé, hrdina sám čin nespáchal, nýbrž učinil tak někdo jiný, pro něhož tento čin nemá význam otcovraždy. Pohoršlivý motiv sexuální rivality ve vztahu k ženě nemusí tedy být zastírán. Také oedipovský komplex hrdinův spadá jakoby v odraženém světle, tím, že se dovidáme o účinku, jakým na něho působí čin druhého. Měl by tento čin pomstít, ale sledává kupodivu, že toho není schopen. Víme, že to, co ho ochromuje, je jeho pocit viny; způsobem, který zcela odpovídá neurotickým pochodům, tento pocit viny přesunut na vědomí neschopnosti splnit tuto úlohu. Jsou to známky toho, že hrdina pociťuje tu vinnu jako vinnu nadindividuální. Nepohrdá ostanním o nic méně než sebou. „Když se každému povede podle zásah, kdo nedostane výprask“⁷⁸ V tomto směru jde ro mán Rusův o krok dál. Také zde provedl vraždu někdo jiný, ale někdo, kdo byl k zavraždění ve stejném společenském vztahu jako hrdina Dimitrij, u něhož je motiv sexuální rivality otevřeně přiznán, jiný bratr, kterému Dostojevskij přiznáním způsobem přikl. svoji vlastní nemoc, údajnou epilepsii, jako by chtěl doznat: onen epileptik, neurotik ve mně je otcovrahem. A nyní následuje v obnávce řeči onen proslulý výsměch psychologií, o níž se říká, že je holi o dvou koncích. Velkolepě zamaskování, neboť stačí toto tvrzení obrátit, abychom našli nejlhlubší smysl Dostojevského pojetí. Posměch nezastluhuje psychologie, nýbrž soudní vyšetřování. Je totiž lhotejně, kdo čin skutečně spáchal, z hlediska psy-

8 [Hamlet, II, 2. Přel. Zdeněk Urbánek.]

chologie záleží jen na tom, kdo ho ve svém cítění chtěl, kdo ho uvítal, když k němu skutečně došlo, a proto jsou až na kontrastní postavu Aljošovu všichni bratři stejné vinní, pudový požitek, skeptický cynik i epileptický zločinec. V *Bratřích Karamazovových* se vyskytuje scéna pro Dostojevského nanejvýš příznačná. Stať se rozpoznal v rozhovoru s Dimitrijem, že ten v sobě nese schopnost dopustit se otcovraždy, a pád před ním na kolena. To nemůže být výraz obdivu, musí to znamenat, že světec od sebe odvrhuje pokoušení vrahem pohrdat nebo si ho ošklivit, a proto se před ním pokouje. Dostojevského sympatie se zločinci je vsutku bezmezná, jde daleko za soucit, na který má nešťastník nárok, připomíná onu posvátnou bázeň, s níž se starověk díval na epileptiky a duševně choré. Zločinec, je mu skoro jakoby vykupitelem, který na sebe vzal vinu, kterou by jinak nak byli museli nést druzí. Není už třeba vraždit, když už zavraždil on, ale je třeba být mu za to vděčný, jinak bychom museli vraždit sami. To není jen dobrotivý soucit, je to identifikace na základě stejných vražedných impulsů, vlastně jakýsi o málo posunutý narcismus. Tím nechceme popírat etickou hodnotu takové dobroty. Možná že toto je vůbec obecný mechanismus dobrotivé účasti na osudu druhého člověka, mechanismus, který se dá v tomto extrémním případě básníka ovládaného vědomím viny obzvlášť snadno prohlédnout. Není pochyb, že tato identifikační sympatie rozhodujícím způsobem ovlivnila Dostojevského tematickou volbu. Psal však nejprve o obyčejném zločinci — zločinci z egoismu — a o zločinci politickém a náboženském, a teprve na konci svého života se vrátil k prazločinci, k otcovrahovi, a na jeho případu učinil své básnické doznání.

Zvěřejnění jeho literárního pozůstalosti a deníků jeho ženy vrhlo ostré světlo na jednu epizodu jeho života, na dobu, kdy byl Dostojevskij v Německu v zajetí hráčeké vášně. *(Dostojevskij v rubežy)* Zcela zřejmý záchvat patologické vášně, který také nemohl být hodnocen z žádné jiné stránky. Nechyběly ovšem racionalizace tohoto podivného a nedůstojného počínání. Pocity viny si vytvořil, tak jak tomu u neurotiků nezřídka bývá, fmatatelně zastoupení v podobě zadluženosti a Dostojevskij mohl předstírat, že si výhrou chce získat možnost vrátit se do Ruska, aniž by byl od svých věřitelů poslán do vězení.

To byla však jen záminka, Dostojevskij byl dostatečně bystrozraký, aby to poznal, a dostatečně poctivý, aby to doznal. Věděl, že hlavní věcí byla hra sama pro sebe a sama o sobě, *le jeu pour le jeu*.⁹ Dokazují to všechny jednotlivosti jeho nutkavě nesmyslného počínání, a dokazují ještě i něco jiného. Nikdy nepřestal, dokud všechno neprohrál. Hra mu byla také cestou k sebeupřesnění. Dal své mladé ženě nesčetněkrát své slovo nebo své čestné slovo, že už nikdy nebude hrát, nebo že už nebude hrát ten den, a porušil je, jak jeho žena říká skoro pokaždé. Jestliže přivedl sebe a ji programi do nějakrajší brý, ~~čerpal z toho další patologické uspo-~~ kojení. Mohl si před ní spílat, ponižovat se, vybízet ji, aby jí pohrdala, litovat, že si vzala takového starého hrštníka, jakým je on, a po tomto odlehčení svédomy pokračovala ~~hra další den~~ dál. A mladá žena si na tento cyklus zvykla, protože postřehla, že to, od čeho se jediná ve skutečnosti dala očekávat záchrana, jeho literární tvorba, se nikdy nedařilo lépe, než když všechno ztratila a když zastavili poslední majetek. Souvislost samozřejmě nechápala. Když byl jeho pocit viny uspokojen ~~re-~~ sty, které si sám uložil, pak jeho ~~pracovní záchrana pole-~~ vila, potom si dopřál toho, že udělal několik kroků na cestě k úspěchu.¹⁰

Jaký kousek dávno zasněného dětského života si vnučuje v hráčském nutkání své zopakování, lze snadno uhodnout, opřeme-li se o jednu novelu jiného mladého básníka. Stefan Zweig, který ostatně sám Dostojevskému věnoval studii (*Tři mistři*), vypráví ve svém souboru tří novel *Zmátení citů*¹¹ historiku, které dal název „Čtyřadvacet hodin ze života jedné ženy“. Toto drobné mistrovské dílko má na pohled jen ukázat, jak nezodpovědnou bytostí je žena, k jakým vybočením, překvapivým i pro ni samu, může být dohnána nějakým neočekávaným životním dojmem. Novela však říká daleko

⁹ „Hlavní věcí je hra sama,“ psal v jednom ze svých dopisů. „Přisáhlám vám, že při tom nejde o hrabivost, třebaže jsem peníze potřeboval převěším.“

¹⁰ Vždycky zůstal u hracího stolu tak dlouho, až všechno prohrál, až byl úplně zničený. Jenom, když se něčtější zcela napilno, ustoupil ko-
nečně d'ábel od jeho duše a přenechal místo tvůrcímu géniovi. (René Fülöp-Müller, *Dostojevskij am Roulette*, str. XXXXXVI.)

¹¹ [S. Zweig, *Die Verwirrung der Gefühle*, 1927.]

řve, zpodobuje bez takové omlouvající tendence něco zcela jiného, obecně lidského nebo spíše mužského, jestliže ji jen podrobíme analytickému výkladu, a takový výklad je tak nasnadě a tak se vnučuje, že ho nelze odmítnout. Pro povahu umělecké tvorby je charakteristické, že tento umělec, který je mým přítelem, mě na moje dotazy ujistil, že výklad, s nímž jsem ho seznámil, byl jeho vědění a jeho záměru zcela cizí, třebaže jsou do vyprávění vpleteny některé podrobnosti, které jako by byly přímo vypočítány na to, aby poukazovaly na tuto skrytou stopu. V Zweigově novele vypráví umělec vznešená starší dáma zážitek, který ji potkal před více než dvaceti lety. Záhy ovdovělá, matka dvou synů, kteří jí už nepotřebovali, a od života už nic neočekávající, ocitla se ve svém dvaactýřicátém roce při jedné ze svých bezcílných cest v herně monackého kasina a byla uprostřed všech podivných dojmů tohoto pro středí brzy fascinovaným pohledem na dvě ruce, které jako by s otřesnou upřímností a intenzitou prozrazovaly všechny dojmů nešťastného hráče. Tyto ruce patřily krásnému mladíkovi — umělec mu dává jakoby neúmyslně stáří prvorozeného syna přihlížející dámy —, který pak, když všechno prohrál, opouští sál v nejhlubším zoufalství, nejspíš proto, aby v parku ukončil svůj beznadějný život. Nevysvětlitelná sympatie ji přimutí, aby šla za ním a pokusila se všemi prostředky o jeho záchranu. Mladík ji pokládá za jednu z dotěrných žen, na tomto místě tak četných, a chce se jí zbavit, ona však u něj zůstane a ocitne se nakonec zcela přirozeně v situaci, že je nucena sdílet s ním jeho pokoj v hotelu a posléze i jeho postel. Po této improvizované milostné noci si od mladíka, který je zdánlivě uklidněn, vyžádá za nejslavnostnějších okolností slib, že už nebude nikdy hrát, vybaví ho penězi na zpáteční cestu a příslibí, že se s ním před odjezdem vlaku setká na nádraží. Pak v ní však procitne velká něžnost k němu, chce všechno obětovat, aby si ho udržela u sebe, a rozhodne se, že s ním místo rozloučení odcestuje. Nepříznivé okolnosti ji zdrží, takže vlak zmešká; v touze po zmizelém vyhledá opět hernu, a spatří tam s hrůzou opět ony ruce, které poprvé roznitily její sympatii; mladík zapomněl na svoji povinnost a vrátil se ke hře. Připomíná mu jeho slib, ale on, posedlý vášní, jí spílá, že mu kazí hru, posílá ji pryč a hodí jí

peníze, kterými ho chtěla vykoupit, zpět. Nanejvýš zahabněná musí prchnout a později se dovídá, že se jí nepodařilo zachránit ho před sebevraždou.

Tato skvěle vyprávěná, dokonale motivovaná historika obstojí jistě i sama o sobě a může si být jista velkým účinkem na čtenáře. Analýza však ukazuje, že prazákadem její konstrukce je určitá toužebná fantazie pubertálního období, na kterou si některé osoby uchovávaly i vědomou vzpomínku. Tato fantazie vyjadřuje přání, aby matka sama zaslavila dospívajícího hochu do sexuálního života a zachránila ho tak před obávanými škodlivými následky onanie. Básnická zpracování motivu zachránění, která se vyskytují tak často, mívají týž původ. „Neřest“ onanování je nahrazena hráčskou vášní, jejíž odvození vyzrazuje důraz položený na vášnivou aktivitu rukou. Hráčská vášně je také skutečně ekvivalentem starého nutkání k onanii, právě slova „hraní“ užívají přece i vychovatelé, když se děti dotýkají rukama genitálu. Neodolatelnost pokušení, svatá, a přece nikdy nedodržovaná předsevzetí, že už se to nikdy nebude opakovat, omamná slast a špatné svědomí, že onanující uvrhá sám sebe do záhuby (sebevražda), to všechno přitomto nahrazení zůstalo beze změny. Vyprávění Zweigovy novely se ovšem týká matky, nikoli syna. Synovi musí lichoiti-pomyšlení: kdyby matka; věděla, jakým nebezpečím mě onanie vystavuje, jistě by mě před nimi zachránila tím, že by mi propůjčila své tělo k jakémukoli laskání. Ono ztotožnění matky s prostitutkou, k němuž dochází u mladíka v Zweigově novele, souvisí s touž fantazií. Činí tu, která je nedostupná, snadno dosažitelnou; špatné svědomí, které provází tuto fantazii, vynucuje si pak nešťastné vyústění vyprávěné historie. Je také zajímavé všimnout si, jak se ona fasáda, kterou novela dal umělec, pokouší zastrít její analytický smysl. Je totiž velmi sporné, že by milostný život ženy byl ovládan náhlými a záhadnými impulsy. Analýza odhaluje spíše, že překvapivé chování této ženy, která až dotud byla lásce uzavřena, je dostatečně motivováno. Věru na památce ztraceného manžela, obrnila se proti všem nárokům, které by byly obdobou jeho lásky, ale neunikla jakožto matka — v tom se synové fantazii dostává jistého potvrzení — pro ni zcela nevědomému přesunu lásky na syna, a na tomto nestřeženém místě jí osud

(166)

může polapit. Jestliže je hráčská vášně se svými bezvýhodnými pokusy překonat tento návyk a se svými příležitostmi k sebepotrestání opakováním nutkání k onanii, pak nás neudiví, že si v životě Dostojevského vydobyla tak velký prostor. Neseťkáme se přece s žádným případem těžké neurozy, v němž by autoerotické ukojení v raném dětství a v pubertě nebylo hrálo svoji roli, a vztahy mezi úsilím potlačit je a mezi úzkostí z otce jsou přespříliš známé, než aby jim bylo nutno věnovat více než odkazující zmínku.¹²

12 Věššina názorů, které zde byly formulovány, je obsažena i v známém spise Jolana Neufelda, *Dostojevski. Skizze zu seiner Psychoanalyse*, 88, který vyšel v roce 1923 (Imago-Bücher, Nr. IV).

(167)